

Mapy gruntowe z XIX wieku jako źródło nazw obiektów fizjograficznych (na przykładzie wybranych wsi z terenu Wielkopolski)

Anna Oliskiewicz-Krzywicka
Uniwersytet Przyrodniczy, Poznań

1. Wstęp

Zachowanie krajobrazu powiązane jest z ochroną zasobów środowiska wiejskiego oraz dziedzictwa kulturowego. Jednym z elementów dziedzictwa kulturowego danego obszaru są nazwy miejscowe. Nazwa miejscowa jest nazwą własną obiektu, trwale powiązanego z powierzchnią ziemi i miejscem zajmowanym przez ten obiekt [5]. Materiał leksykalny nazwy danego miejsca często określa jego właściwości przyrodniczo-topograficzne, roślinność, świat zwierzęcy lub wydarzenia historyczne z przeszłości oraz jego twórcę. Na stronie internetowej Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, której zasady działania reguluje Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych [30] czytamy, że „nazwy miast, wsi i ich części, a także nazwy przysiółków kolonii, osad oraz nazwy obiektów fizjograficznych są uznanym dobrem narodowym. Nazwy te są ściśle związane z historią i kulturą Polski. W nazewnictwie zawarte jest dziedzictwo i świadectwo przeszłości”. Nazwy własne jako wartości niematerialne powinny być uwzględniane w działaniach planistycznych na szczeblach gminnych. Nazwy obiektów osadniczych, fizjograficznych i przyrodniczych zbierane i udostępniane są przez Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych (skrót: PRNG). Jest on urzędową, referencyjną bazą danych stanowiącą podstawę dla innych systemów informacji przestrzennej zawierających nazwy geograficzne. Szczegółowy zakres informacji gromadzony w bazie danych PRNG oraz organizację, tryb i standardy techniczne jego

tworzenia określa Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 14 lutego 2012 w sprawie państwowego rejestru nazw geograficznych [19]. Załącznik nr 1 tego rozporządzenia zawiera między innymi podział obiektów geograficznych na klasy i rodzaje.

Toponimia jako nauka badająca nazwy geograficzne (nazwy miejsc [8]) jest w literaturze przedmiotem wielu dyskusji i badań. Podziały nazw pod względem semantycznym i strukturalnym przedstawiają między innymi prace Taszyckiego [24, 25], Rosponda [18], Czernego [2] i Dejny [3]. Problem opracowania nazw na mapach wielkoskalowych szczegółowo przedstawia praca Gołaskiego [4]. Z publikacji dotyczących opracowania nazewnictwa dla poszczególnych regionów wymienić można prace dotyczące Wielkopolski [1, 20, 21, 33], Pomorza [6, 7, 26], Mazowsza [32], Śląska [3, 16] i pozostałych terenów Polski [10, 17]. Zagadnienia związane z nazwami miejscowymi poruszane są również na marginesie prac związanych z historią piśmiennictwa [23], osadnictwa [22] i krajobrazu [11].

Toponimy podzielić można na nazwy obiektów zamieszkałych – ojkonimy (makrotoponimia) oraz na nazwy obiektów niezamieszkałych – anojkonimy (mikrotoponimia) [8]. W pracy przedmiotem zainteresowania są anojkonimy. Podzielono je na następujące elementy [19]:

- ukształtowania terenu (np. wzniesienie, wyspa, wąwóz, grań, głąz),
- wody płynące (np. rzeka, struga, stare koryto),
- wody stojące (np. jezioro, część jeziora, bagno, błoto),
- inny obiekt wodny (np. źródło, wodospad),
- obiekt ukształtowania dna zbiornika wodnego (np. głębia, mielizna),
- inny obiekt fizjograficzny (np. lasy, uroczysko, łąki, pole, kopiec, region historyczny).

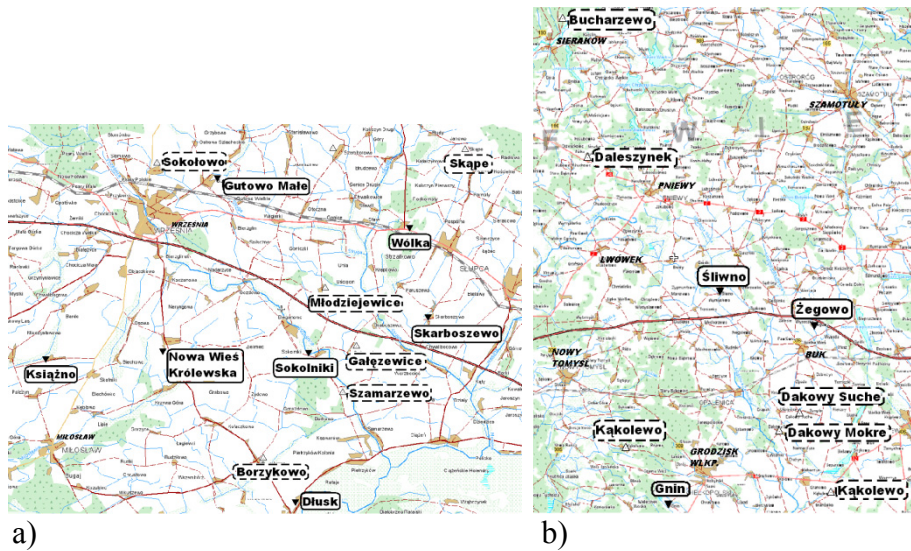
2. Cel pracy i materiał źródłowy

Celem pracy jest analiza map gruntowych z XIX wieku z terenu Wielkopolski jako źródeł anojkonimów do Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych.

W pracy przyjęto założenie, że nazwa obiektu fizjograficznego występująca na mapie gruntowej powinna być potwierdzona w źródłach opisowych. Zebrane nazwy porównane zostały z następującymi materia-

łami opisowymi, tj.: „Urzędowymi nazwami miejscowości i obiektów fizjograficznych” dla województwa wielkopolskiego, które wydano w latach 70. XX wieku; z Państwowym Rejestrem Nazw Geograficznych dostępnym z poziomu Geoportalu oraz z innymi materiałami opisowymi zawierającymi nazwy polne i fizjograficzne [13, 14, 15, 27, 28, 29, 31].

Podstawę do badań stanowił zbiór dwudziestu dwóch map gruntowych z XIX wieku przedstawiających obszary wsi lub ich fragmentów (20 map) i granic pomiędzy wsiami (2 mapy) z terenu Wielkopolski. Mapy pochodzą z Archiwum Państwowego w Poznaniu, a ich skala wynosi 1:5000. Informacje na temat organizacji, techniki pomiarów gruntowych w XIX wieku oraz techniki sporządzania map gruntowych, które w ich wyniku powstały przedstawia praca K. Górskiej-Gołaskiej [9]. Teren badań, który mapy te przedstawiają podzielić można na dwa obszary. Pierwszy stanowią wsie zlokalizowane w okolicach Wrześni. Drugą część stanowią wsie położone w pasie Grodzisk Wielkopolski-Opalenica-Pniewy-Sieraków. Po wstępnej analizie okazało się, że poszukiwane anojkonimy znajdują się tylko na dziesięciu mapach. Na pozostałych mapach znajdowały się tylko nazwy ojkonimów, które nie były przedmiotem zainteresowania. Rys. 1. przedstawia obydwie obszary badań z zaznaczeniem, dla których wsi mapy zawierały anojkonimy (wsie zaznaczone sygnaturą czarnego trójkąta, nazwy tych wsi są otoczone ciągłą obwódką) a dla których mapy nie zawierały anojkonimów (wsie zaznaczone sygnaturą trójkąta bez wypełnienia, nazwy tych wsi są zaznaczone przerywaną obwódką).

Rys. 1. Teren badań a) okolice Wrześni, b) okolice Grodziska, Opalenicy, Pniew i Sierakowa

Fig. 1. The area of research a) around Wrzesnia, b) around Grodzisk, Opalenica, Pniew and Sieraków

2. Przebieg i wyniki badań

Zebrane z map gruntowych anojkonimy dla wsi z okolic Wrześni przedstawia tabela 1, a dla wsi z okolic Buku i Grodziska przedstawia tabela 2 (w tabelach zachowano oryginalną pisownię ze źródeł, w nawiasach podana jest współczesna pisownia) Na dziesięciu przebadanych mapach znaleziono 60 anojkonimów. Ilość nazw na poszczególnych mapach była zróżnicowana. Najwięcej nazw znajdowało się na mapie Gnina – 21 nazw, co stanowi około 34% wszystkich nazw. Na dwóch mapach Nowej Wsi Królewskiej i Książna znaleziono tylko po jednej nazwie. Na pozostałych mapach ilość nazw wahała się od 4 do 8.

Wśród anojkonimów przeważają (60%) nazwy obiektów zaliczanych do klasy „inne obiekty fizjograficzne”. Są to nazwy pól (15), łąk i pastwisk (17) oraz lasów (5). W dużym stopniu są to nazwy, które mogą stanowić bazę do odtworzenia historii krajobrazu [12]. Mogą dostarczać informacji o pokryciu terenu (np. Bielawy), użytkowaniu terenu (np. Pastwisko, Laski), strukturze własnościowej (np. Organista, Rola Chłopska) lub działalności człowieka (np. Pasieki).

Tabela 1. Nazwy zebrane na mapach wsi z okolic Wrześni

Table 1. Names gathered on the village maps Września

OBIEKTY	Dłusk	NWK	Skarboszewo	Wólka	Gutowo Małe	Sokolniki	Książno
UKSZTAŁTOWANIE TERENU							
dół				Dołki		Spetalne Dół	
				Kaczy Dół (Kaczij Dół)			
WODY PLYNĄCE							
	Obiczna						
	Majurka						
	Nowa Warta						
	Stara Warta						
WODY STOJĄCE							
staw						Luch	Kepiniec
bito, bagno				Porowy	Gońiec Blotta (Gojiec Blota)		
INNE FIZJOGRAFICZNE							
pola			Gay (Gaj)				
			Szuwary				
			Kopanina				
			Jablonna				
			Bielawy				
			Rowy				
łąki, pastwiska		Błoto	Mieluwki (Mielówki)	Kapusniki (Kapuśniki)	Rogoźnica	Grabuwka (Grabówka)	
				Wiesiórka	Soltowska	Przyce (Przyjce)	
				Lojówka	Welke Łąk (Wielkie Łąki)		
				Kepi			
las				Pasieki			

NWK – Nowa Wieś Królewska

Tabela 2. Nazwy zebrane na mapach wsi z okolic Buku i Grodziska
Table 2. Names on the village maps Buk and Grodzisk

OBIEKTY	Gnin	Śliwno	Żegowo
UKSZTAŁTOWANIE TERENU			
wzniesienie	Dębowy Ostrów		
dół	Trzciany Dół		
	Gęsty Dół		
	Kaczarów Dół		
WODY STOJĄCE			
staw			
bloto, bagno	Długie Błoto	Ostrow Błota (Ostrów Błota)	Kaminiek
teren podmokły	Szmyszowe Błoto (Szmyszowe Błoto)	Struga	Słowik (Słowik)
	Kobyle Błoto		Grodzisko
INNE FIZJOGRAFICZNE			
pola	Lisi Kierz		Ostrów Lisi
	Wypalonki		
	Lisia Łąka		
	Kopanina		
	Lubosnia (Lubośnia)		
	Organista		
	Rola do Probostwa		
	Rola Chłopska		
łąki, pastwiska	Kotliska	Krolewna (Królewna)	
	Dąbek	Brzeźno	
	Pastwisko	Błonie	
las	Sitowie	Śliwne	
	Laski		
	Kotliska		

Nazwy stawów znajdują się na dwóch mapach Sokolniki – Luch oraz Książno - Kępiniec. Nazwy cieków wodnych są tylko na mapie wsi Dłusk, która przedstawia łąki położone wzdłuż Warty, wszystkie są nazwami zalewów lub starorzeczy Warty. Siedem pozyskanych nazw z map gruntowych mówi o ukształtowaniu terenu. Miejsca ich występowania zostało porównane z odpowiednimi arkuszami mapy topograficznej 1:10000 wykonanej przez OPGKart. w Poznaniu w latach 1976–1985 oraz mapami dostępnymi na Geoportalu w celu sprawdzenia, czy rzeczywiście nazwa dotyczy obiektu rzeźby terenu. We wszystkich wypadkach sprawdzenie potwierdziło przypuszczenia.

W drugim etapie badań przeprowadzono analizę materiałów opisowych [13–15, 27–29, 31] w celu potwierdzenia występowania w nich pozyskanych z map nazw obiektów fizjograficznych. Tabela 3 przedstawia uzyskane wyniki (w tabeli zachowano oryginalną pisownię ze źródeł). W tabeli pominięto PRNG gdyż żaden anojkonim na badanym obszarze nie był dostępny z poziomu map Geoportalu.

Na 60 anojkonimów pozyskanych z materiału kartograficznego 21 znalazło potwierdzenie w materiałach opisowych z czego 11 nazw wystąpiło jednokrotnie, osiem dwukrotnie a dwie pojawiły się we wszystkich badanych materiałach opisowych. Ilość nazw potwierdzonych w poszczególnych materiałach opisowych była zbliżona i wynosiła od 8 do 9. W większości przypadków w materiałach opisowych nazwom przyporządkowany został rodzaj obiektu (np. las, pole, łąka, pastwisko, bagna, mokradło, dół). Nazwy, dla których rodzaj obiektu w materiałach opisowych określony został jako „bez bliższego określenia” lub „jako miejsce na (i tu nazwa miejscowości)...” czy „miejsce nieznanne” wyróżnione zostały w tabeli 3 kursywą. Okazało się, że osiem nazw pozyskanych z map funkcjonuje jako nazwy urzędowe co stanowi 38% wszystkich pozyskanych anojkonimów. W ponad 85% przypadków miała miejsce zgodność rodzaju obiektu uzyskanego z mapy z rodzajem uzyskanym z materiałów opisowych. Wyjątek stanowiły nazwy trzech obiektów.

Tabela 3. Nazwy zebrane w materiałach opisowych**Table 3.** Names that have been collected in the descriptive sources

Nazwa z mapy	wieś	KOZ	SZ	WNP	NU
Bielawy	Skarboszewo	Bielawy	Bielawy		
Błonie	Śliwno		Błonie		
Błoto	NWK				Błota
Brzeźno	Śliwno	Brzeźna			
Długie Błoto	Gnin				Błota
Gay	Skarboszewo		Gaj Topolnik		
Gęsty Dół	Gnin			<i>Gęsty Dół</i>	
Kaczarów Dół	Gnin	Kaczarów		<i>Kaczarów Dół</i>	
Kaminiek	Żegowo		Kamionki		Kamienik
Kępiniec	Książno				Kępiniec
Kobyle Błoto	Gnin	Kobyle błoto	Kobyle błoto	Kobyle błoto	Kobyle Błoto
Kopanina	Gnin		Kopanica	Kopaniny	
Kotliska	Gnin	Kotliska	Kotliska	<i>Kotliska</i>	Kotliska
Lisi Kierz	Gnin	Lisikierz		<i>Lisi kierz</i>	
Lisia Łąka	Gnin			Lisia łąka	
Lubosnia	Gnin	Lubośnia		<i>Lubośnia</i>	
Rogoźnica	Gutowo Małe	<i>Rogoźnica</i>	Rogoźnica		
Porowy	Wólka				Parowe
Słowik	Żegowo				Słowik
Szuwary	Skarboszewo	Szuwary			
Trzciany Dół	Gnin		Trzciany dół	Trzciany Dół	

Wyjaśnienie skrótów nazw kolumn w tabeli skrót. KOZ – [13,14]; SZ – [15]; WNP – [31]; NU – [27,28,29])

Dotyczy to obiektów opisanych w „Urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych” (UN) [27]:

- obiekt Słowik (Słowik) – w UN opisane jako łąka, na mapie – błoto,
- Kotliska – w UN opisane łąki, na mapie, jak i w innych materiałach opisowych jako las,
- Kobyle Błoto w UN opisane jako łąki; na mapie, jak i w innych materiałach opisowych – jako błoto.

Różnice wynikać mogą ze zmiany warunków fizjograficznych nazywanych obiektów, które mogły mieć miejsce na przestrzeni XX wieku.

3. Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Mapy gruntowe z XIX wieku mogą stanowić cenne źródło nazw obiektów fizjograficznych. Niestety anojkonimy na mapach gruntowych z XIX wieku nie są regułą – wystąpiły one na 45% przebadanych map.
2. Na poszczególnych mapach, na których występują anojkonimy ilość ich jest zróżnicowana. Rzadkością są mapy, na których występują one powyżej dziesięciu (jedna mapa).
3. Ponad 30% wszystkich anojkonimów znalazło potwierdzenie w materiałach opisowych, z czego 38% pojawiło się w więcej niż jednym przebadanym materiale opisowym.
4. Nazwy obiektów fizjograficznych na potrzeby Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych powinny być pozyskiwane zarówno z map, jak i materiałów opisowych. Mapy lokalizują obiekty przestrzennie, a materiały opisowe weryfikują nazwy z map. Oczywiście pozyskane nazwy powinny przed wprowadzeniem do rejestru przejść odpowiednią weryfikację pod względem językoznawczym i poprawności zapisu.
5. Żaden pozyskany z map gruntowych anojkonim nie znajdował się w nakładce Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych dostępnego z poziomu map Geoportalu.
6. Pozyskane z map gruntowych nazwy obiektów fizjograficznych mogą być również wykorzystane do badań nad zmianami i kształtowaniem środowiska.

Literatura

1. **Chojnacki J.:** *Nazwy terenowe północno-zachodniej części woj. konińskiego*. PTPN. Poznań 1995.
2. **Czerny A.:** *Teoria nazw geograficznych*. IGiPZ PAN. Warszawa 2011.
3. **Dejna K.:** *Terenowe nazwy śląskie*. Onomastica, II, 103–126 (1956).

4. **Gołaski J.:** *Opracowanie nazw na mapach wielkoskalowych. Toponastyka kartograficzna.* PPWK. Warszawa 1967.
5. **Gołaski J.:** *Wprowadzenie do problematyki nazw miejscowych na polskich mapach topograficznych.* IX Szkoła Kartograf. 89–106 (1994).
6. **Górniewicz H.:** *Toponimia Powiśla Gdańskiego.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław 1980.
7. **Górniewicz H.:** *Toponimia powiatu starogardzkiego.* PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1985.
8. **Górniewicz H.:** *Wstęp do onomastyki.* Wyd. Uniw. Gdańskiego. 1988.
9. **Górska-Gołaska K.:** *Pomiary gruntowe w Wielkopolsce 1793-1861.* PWN. Wrocław 1965.
10. **Halicka I.:** *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostoczczyzny topograficzne i kulturowe.* PWN. Warszawa. 1978.
11. **Hładylowicz J.K.:** *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku.* Kasa im. J. Mianowskiego. Lwów 1932.
12. **Janicki G.:** *Toponimy dorzecza Gielczwi – zapis historii krajobrazu kulturowego.* PKKK, Nr 15, 75–90, Sosnowiec 2011.
13. **Kozierowski S.:** *Badania nazw topograficznych dzisiejszej Archidiecezji Gnieźnieńskiej.* T. 1–2. Drukarnia Dziennika Poznańskiego. Poznań 1914.
14. **Kozierowski S.:** *Badania nazw topograficznych dzisiejszej Archidiecezji Poznańskiej.* T. 1–2. Drukarnia Narodowa Winiewiczów, Poznań, 1916.
15. **Kozierowski S.:** *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej Archidiecezji Gnieźnieńskiej.* Wyd. PTPN. Poznań 1935.
16. **Mrózek R.:** *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego.* Wyd. Uniwersytetu Śląskiego. Katowice 1984.
17. **Pospiszyłowa A.:** *Toponimia południowej Warmii. Nazwy terenowe.* Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. 1990.
18. **Rospond S.:** *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych.* PWN. Wrocław 1957.
19. Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dn. 14 lutego 2012 w sprawie państwowego rejestru nazw geograficznych (Dz.U. 26.03 2012r.).
20. **Rutkiewicz M.:** *Nazwy terenowe i miejscowe w gminie Miedzichowo.* Wyd. WiS. Poznań 1997.
21. **Rutkiewicz M.:** *Toponimia środkowozachodniej części województwa wielkopolskiego.* Wyd. Poznańskie. 2002.
22. **Szulc H.:** *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce.* Prace geograficzne nr 163, wyd. Continuo. Wrocław 1995.
23. **Szultka Z.:** *Piśmiennictwo polskie i kaszubskie Pomorza Zachodniego od XVI do XIX wieku.* PTPN. Poznań 1994.

24. **Taszycki W.:** *Onomastyka. Rozprawy i studia polonistyczne. Tom I.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław-Kraków 1958.
25. **Taszycki W.:** *Słowińskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału).* Prace Komisji Językowej PAU, Nr 29. Kraków 1946.
26. **Treder J.:** *Toponimia byłego powiatu puckiego.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Gdańsk 1977.
27. *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych.* Tom 88, 1972.
28. *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych.* Tom 95, 1972.
29. *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych.* Tom 103, 1972.
30. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (Dz.U. 22.09. 2003 r.).
31. *Wielkopolskie nazwy polne zebrane zbiorowemi siłami wydane staraniem redakcji "Dziennika Poznańskiego".* Poznań 1901.
32. **Wolff A., Rzetelska-Feleszko E.:** *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XV wieku.* PWN. Warszawa 1982.
33. **Zagórski Z.** [red nauk]: *Nazewnictwo geograficzne Poznania.* Wyd. UAM. Poznań 2008.

Land Maps from 19th Century as a Source of Names of Physiographical Objects (on the Example of the Selected Villages in Wielkopolska, Poland)

Abstract

Preservation of the landscape is connected with the resource protection of the rural environment and with the cultural legacy. Name local are one of elements of the cultural legacy. Name of object, can indicate place the object in the space. Names of settlement objects, physiographical objects and natural objects are collected and made available through the National Register of Place Names (Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych – PRNG). PRGN is an official, referential database constituting the base for other systems of spatial information containing place names. In the literature there are many classifications of geographical names. In the article there is a division which is dividing toponyms to names of inhabited physiographical objects – oykonyms and to names of uninhabited physiographical objects – anoykonyms.

Article analyzed maps which have been made from the 19th century from the area of Wielkopolski as anoykonyms sources to the National Register of Place Names. At the work analyzed twenty-two maps, which have been made in scale 1:5000 from the National Archive in Poznań. The maps covered the area which was divided in two areas. The first area was the villages located near

the Września. The second area was the villages located in the strip Grodzisk Wielkopolski-Opalenica-Pniewy-Sieraków. In research anoykononyms were divided in the following groups: 1. topographical relief (hillock, pit) 2. flowing water 3. water standing (pond, bog-mud, wetland) 4. other physiographic objects (field, meadow-pasture, forest). Analysis of maps showed, diversifying the amount of names of topographical objects on individual maps. The most of topographical names was on map of Gnin (21). Least of topographical names were on the maps of Nowa Wieś Królewska and Książno (1). On remaining maps the amount of names ranged from 4 to 8. Anoykononyms were on 45% of the surveyed maps. From the analysis of maps were obtained in total 60 anoykononyms. The division according to individual groups looks as follows:

1. topographical relief – 7 names (hillock – 1, pit – 6)
2. flowing water – 4 names
3. standing water – 12 names (pond – 2, bog-mud – 5, wetland – 5)
4. other physiographic objects – 37 names (field – 15, meadow-pasture – 17, forest – 5).

Places of appearing of names "topographical relief" of the area was compared with appropriate topographical maps and available maps on Geoportal. The control was aimed at checking whether the name is connected with the topography relief. (In all accidents the inspection confirmed speculations.) anoykononyms fields, meadows, pastures and forests, which were obtained from the maps, can provide a basis for studies of landscape history and to inform land cover, land use, ownership structure or human activity.

Anoykononyms acquired from maps were confirmed in descriptive sources. Collected names were Compared from with "Urzędowymi nazwami miejscowości i obiektów fizjograficznych" for the Wielkopolska given in years to 70 of the 20th century, with the National Register of Place Names available from Geoportal and with other descriptive materials. More than 30 percent anoykononyms which were on maps were confirmed in descriptive materials (38% of them appeared in more than one descriptive materials). Names of physiographical objects should be get both from of maps and as well as descriptive materials. Maps are used for a spatial localization of objects. Descriptive materials are used for a verification of names from maps. The names of the physiographical objects before the entry to the registry (PRNG) should be subject to appropriate verification.

Research has shown that the maps from the nineteenth century are a valuable source anoykononyms. Physiographic object names can be used to specify the changes and evolution of the environment.